

Araş. Gör. Canan ŞENÖZ

Istanbul Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi

ALMAN DİLİ VE EDEBİYATI ÖĞRENİMİNDE METİNDİLBİLİM —UYGULAMALI BİR ÖRNEK—

Çeşitli bilim dalları birbirinden kopuk değil, aksine birbiriyle ilişki içerisindedir. Bu durumu bir bilim dalındaki ilerlemelerin diğer bilim dallarına yansımada açıkça gözlemlemekteyiz. Örneğin, son yıllarda önemli gelişmeler gösteren bir bilim dalı olan dilbilimdeki yenilikler, ana dil ve yabancı dil öğretimi, edebiyat bilimi gibi değişik alanları etkilemektedir. Dilbilimdeki yeni gelişmelerden en çok ve çabuk etkilenen alan yabancı dil öğretimidir. Her ne kadar dilbilim kuramları, «dilsel becerileri geliştirmek ve düzeltmek amacıyla dil derslerine yönelik olarak ortaya çıkmada»¹ aslında dilbilim ve dil öğretimi arasında dolaylı bir bağ vardır. Dilbilim ve dil öğretimi arasındaki ilişkiyi kısa bir örnekle şöyle açıklayabiliriz : Dilbilimsel temeli yapısalcılığa dayanan konuşsal-işitsel yöntem, geleneksel dilbilgisini bir kenara bırakarak, gerçek konuşma durumlarından ve bu durumlarda kullanılan dilsel yapılardan yola çıkmıştır. Yapısalcılıktan sonra gelen edimbilim, söylem kuramı gibi dilbilim kuramları, yapısalcılığın inceleme dışı bıraktığı dilin bildirişimsel yönünü dil araştırmalarına katarak yabancı dil öğretiminde bildirişimsel- işlevsel yöntemin ortaya çıkmasına katkıda bulunmuşlardır. Sözü geçen yöntemde dilin yapılarından çok bu yapıların hangi durumda, hangi bağlamda kullanıldığı incelenir. Dilbilimcilerin, dilin bildirişimsel işlevlerini, bildirişim olgularının temel ilkelerini saptamaya çalışmalarıyla tümce düzeyindeki soyut kuramlardan metin çözümlemelerine geçildi. Böylece metin düzlemine yönelik araştırmalar ve metindilbilim

1 Gerhard Helbig, «Zur Anwendbarkeit moderner, linguistischer Theorien im Fremdsprachenunterricht und zu den Beziehungen zwischen Sprach- und Lerntheorien. *«Sprache im technischen Zeitalter*, No. 32 (1969). s. 288.

önem kazanmaya başladı.» Metindilbilimin altmışlı, yetmişli yıllarda ortaya çıkışı, bildirişim kavramının dilbilim ve dil öğretiminde yer alışıyla aynı zamana rastlar»² Metindilbilimdeki kuramsal çalışmalar da dil öğretimi, yazınsal metin çözümlemesi gibi çeşitli alanlarda uygulamaya geçirilmektedir.

Metindilbilim, metinlerin yapılarını, kurgulanış biçimlerini, konusal gelişimlerini, işlevlerini inceler, metin türlerini belirler. Brinker'e göre metindilbilimin amaçlarından biri de «metinlerin üretilmesinin ve alınılmasının genel koşullarını betimlemektir»³. Metinler ait oldukları türe uygun bir işlev taşımaktadır. Metnin kurgulanışı ile konusal gelişimi, metnin türüne ve işlevine göre düzenlenir. Örneğin, haber metinlerinde gerçekleşen olaylarla ilgili bilgi aktarıldığı için olayla ilgili kişiler, olayın geçtiği yer, zaman, olayın gelişimi ve sonucu bellidir. Metnin kısa bildirme tümcelerinden oluşması, metindeki sözcüklerin genelde düz anlamlarıyla kullanılması, haber metninin bilgilendirme işleviyle bağlantılıdır. Metinde geçmişte geçen olayların anlatılması, geçmiş zaman kullanımını gerektirmektedir. Geçmiş zamanın seçilmesinin bir nedeni de haber metinlerinin «nesnel olma» özelliğidir. Haber metinlerinde geçmiş zaman hiç bir biçimde metni üreten kişinin anlatılan olaylara bakış açısını yansıtmaz.

Bilgilendirici işlevi olan haber metniyle reklam metnini karşılaştırdığımızda, ilk dikkatimizi çeken reklam metninin çağrıda bulunma işlevini üstlenmesidir. Reklam metninde hedef, okuyucuya seslenmek, onu psikolojik olarak etkilemektir. Bu nedenle reklam metinlerinde kısa, düz bildirme tümceleri yerine karmaşık yapılar, yan tümceler, özellikle niteleme yan tümceleri seçilmekte, sözcükler yan anlamlarıyla da karşımıza çıkmakta ve metin şimdiki zamanda yazılmaktadır.

Haber ve reklam metinleriyle ilgili sıraladığım bu özellikleri, Brinker'e dayanarak örnek metinler yardımıyla metindilbilimsel bir yaklaşımla açıklamaya çalışacağım. İlk olarak bir haber metnini ele alacağım.

² Bernhard Sowinski, *Textlinguistik*, Stuttgart: W. Kohlhammer, 1983, s. 64.

³ Klaus Brinker, *Linguistische Textanalyse*, Berlin: E. Schmidt, 1985, s. 14.

Haber Metni

SCHIESSWÜTIGER⁴

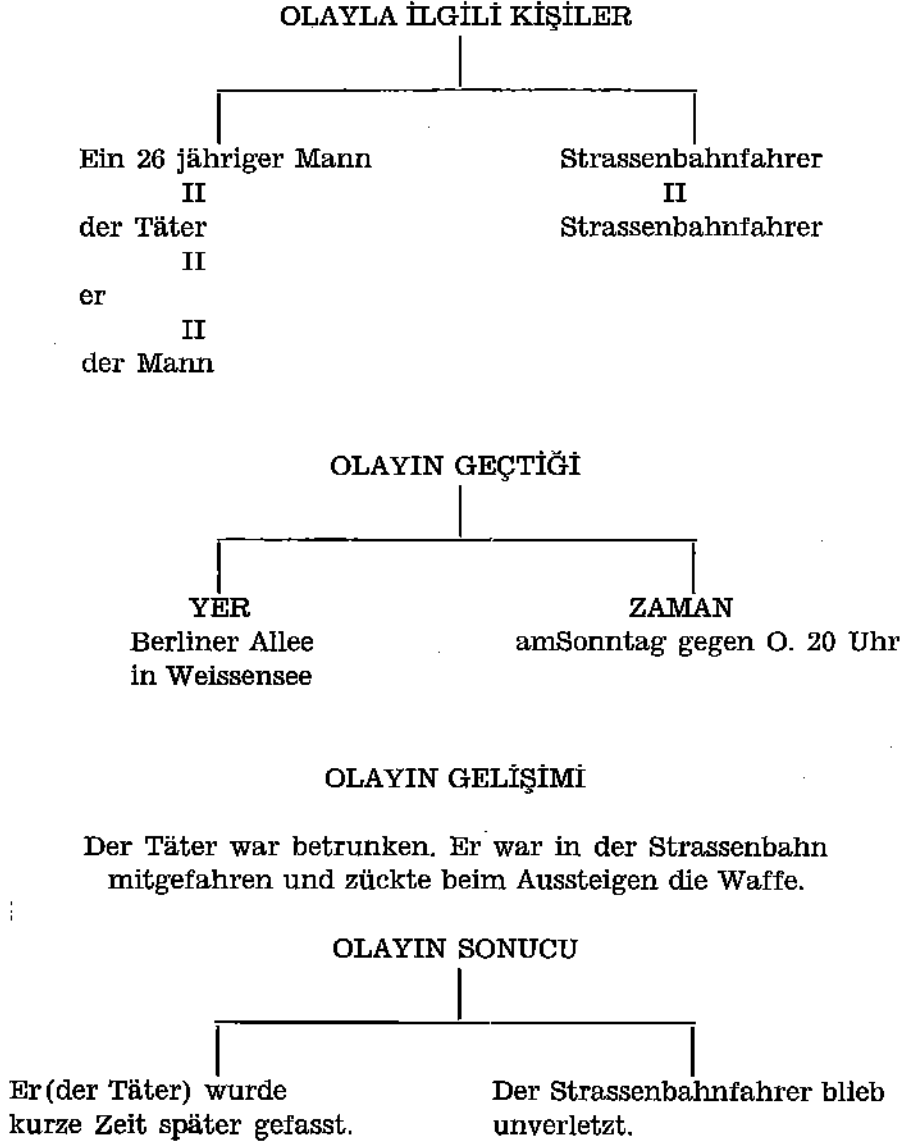
Ein 26 jähriger Mann hat am Sonntag gegen 0.20 Uhr auf einen Strassenbahnfahrer der Linie 71 an der Berliner Allee Weissensee geschossen. Der Täter war betrunken, so die Polizei. Er war in der Strassenbahn mitgefahren und zückte beim Aussteigen die Waffe. Der Mann wurde kurze Zeit später gefasst. Der Strassenbahnfahrer blieb unverletzt.

Metnin çözümlenmesine, tümcelerarası bağlantıları inceleyerek başlıyoruz. Metindeki tümcelere baktığımızda tümcelerin birbirinden bağımsız olmadığını, çeşitli öğelerle birbirine bağlandıklarını belirleyebiliyoruz. Örneğin, metnin 1. tümcesindeki «ein 26 jähriger Mann» sözcüğü, 3. tümcedeki «der Täter» sözcüğüyle, 4. tümcede «er» adıyla, 5. tümcedeki «der mann» sözcüğüyle bağlantılı. Metindeki bu sözcükler, 1., 2., 3., 4., 5. tümce arasındaki bağı kuruyor. Bu sözcükler dışında 1. tümcedeki «Strassenbahnfahrer» sözcüğü 6. tümcede yine yer alıyor; 1. ve 6. tümce arasında ilişki kuruyor. Dilbilgisel düzlemde tümcelerarası sözdizimsel bağların kurulmasını sağlayan, metin içi anlamın oluşmasına hizmet eden bu tür sözcüklerin metindilbilimde yineleme (Rekurrenz, Wiederaufnahme) olarak adlandırılıyor. Metnin türüne ve işlevine göre farklı biçimlerde yapılan yinelemeler, metni çözümlenmeye, metnin kurgusunu çıkarmaya, konusunu belirlemeye, dolaysa da metni anlamaya katkıda bulunuyor. Metindeki yinelemelere baktığımızda gerek metnin başlığını oluşturan «Schliesswütiger» sözcüğünün, gerekse metindeki «ein 26 jähriger Mann», «der Täter», «der Mann» sözcüğü ve «er» adınının metin içinde aynı kişiye gönderme yaptığını belirliyoruz (Bkz. Şema 1). Metin dışında farklı dil dışı gerçekliklere gönderme yapan bu sözcükler, metin içinde eylemi gerçekleştiren kişiye gönderimde bulunuyor («Schliesswütiger», «ein 26 jähriger Mann», «er», «der Mann»). Metinde ikinci bir kişiye yönelik yinelemeler, bize olaydan etkilenen kişiyi («Strassenbahnfahrer») gös-

4 «Schliesswütiger», *Berliner Zeitung*, No. 103, 4 Mayıs 1992.

GAZETEDEKİ HABER METNİ (BİLGİLENDİRİCİ METİN)

(Şema 1)

teriyor. Böylelikle, yinelemeler, metnin ana konusunu çıkarmaya yardımcı oluyor.

Yinelemeleri ve yinelemelerin metnin konusunu belirlemeye katkılarını sunduktan sonra metnin diğer özelliklerini araştırmaya devam ediyoruz: Örnek metinde geçmişte olup bitmiş bir olay anlatıldığı için olayı gerçekleştiren kişi, olaydan etkilenen kişi, olayın geçtiği yer, zaman, olayın gelişimi ve sonucu belli (Bkz. Şema 1). Metin bilgi vermeye yönelik olduğu için karmaşık tümceler yerine kısa düz bildirme tümceleri seçilmiş, sözcükler düz anlamlarıyla kullanılmış. Metni yazan kişi, metni alımlayanlara geçen bir olayı anlatmak istemekte, olayı anlatırken yorum yapmamaktadır. Metinde 1. tümce dışındaki bütün tümcelerde geçmiş zaman (İmperfekt) kullanılmıştır. Geçmiş zamanın kullanılmasının birinci nedeni olayın geçmişte bir kez gerçekleşmesi, ikinci nedeni Almanca'da geçmiş zamanın olayın geçtiği anı belirtmesi, anlatıcının olay karşısındaki tutumunu bildirmemesi. Böylece haber metnini üreten kişinin olabildiğince nesnel olmaya çabaladığını görüyoruz.

Reklam Metni

Metnin türü, işlevi ve kurgulanışı arasındaki sıkı ilişkileri karşılaştırmalı bir biçimde açıklayabilmek için haber metninden başka bir metin türünü, bir reklam metnini inceleyeceğiz.

Sie - Matic⁵

Eine Einbauküche, die Ihnen Freude macht, beginnt mit *dem richtigen Ansprechpartner*. Immerhin geht es um eine Investition für viele Jahre. So etwas will in Ruhe geplant und durchdacht sein. Dazu benötigen Sie die Unterstützung *eines kompetenten Fachmanns* der sich genügend Zeit nimmt und in der Lage ist, die Dinge von Ihrer Warte aus zu sehen. *Ihr Sie Matic Küchenspezialist* steht persönlich dafür ein, dass in Ihrer neuen Küche alles Ihren Vorstellungen entspricht. *Er berät* Sie von Mensch

5 «Sie - Matic», *der Spiegel*, No. 36 (2 Ekim 1991)

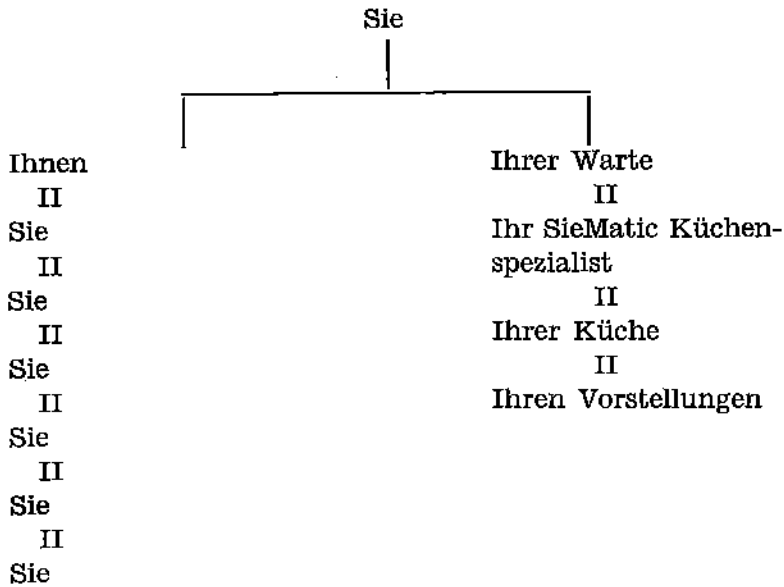
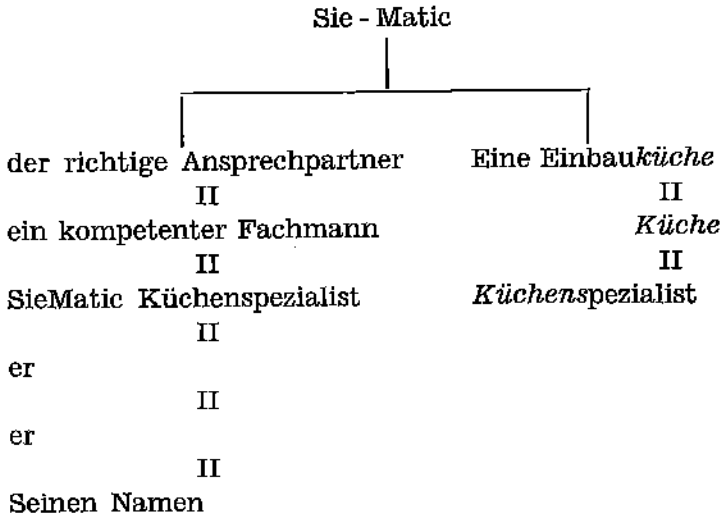
zu Mensch *Er* erwartet *Sie* mit kreativen Ideen und sorgt dafür, dass bis zur Montage alles reibungslos abläuft. *Seinen Namen* erfahren *Sie* von uns. Schreiben *Sie* uns und fordern *Sie* den grossen Sie Matic - Report an.

İncelememeze metinde en fazla kullanılan sözcükleri ele alarak başlayacağız. Reklam metninde tümcelerarası bağlar, haber metninde olduğu gibi değişik biçimlerde yinelenen sözcüklerle kuruyor. Metnin 1. tümcesindeki bileşik sözcüğün («Einbauküche») içindeki «Küche» sözcüğünün 5 tümcede hem bir sözcük («Küchenspezialist») içinde hem de kendi başına («Küche») yinlendiği gözlemleniyor (Bkz. Şema 2). Metnin 1. tümcesindeki «Ansprachpartner» sözcüğü, 4. tümcede «ein kompetenter Fachmann», 5. tümcede «SieMatic Küchenspezialist», 6. ve 7. tümcede «er» kişi adılı, 8. tümcede «Name» adının önünde bulunan, üçüncü tekil ve eril kişiyi gösteren «sein» iyelik adıyla yineleniyor. «Der richtige Ansprechpartner», «ein kompetenter Fachmann», «SieMatic Küchenspezialist» sözcükleri metinde aynı kişiye gönderimde bulunurken metnin dışında farklı kişilere gönderme yapıyorlar. Metnin başlığı («SieMatic»), metin içindeki «der Ansprechpartner» sözcüğü ile bu sözcüğe yönelik yinlemeler, «Küche» sözcüğü hazır mutlak üreten firmaya göndğerimde bulunuyorlar.

Metinde çok geçen diğer bir sözcük ise «Sie» kişi adılı. «Sie» kişi adılı 1., 4., 5., 7., 8. tümcelerde yer alıyor (Bkz. Şema 2). 4. ve 5. tümcelerde adların önünde bulunan «Ihr» iyelik adılı («Ihrer Warte», «Ihr SieMatic Küchenspezialist, «Ihrer Küche», «Ihren Vorstellungen»), «Sie» kişi adılı yinliyor. «Sie» kişi adılı gündelik yaşamda nezaket gösterme işlevini taşıyor. Almanca'da kendimizden yaşça ve mevkiye büyük ya da yakından tanımadığımız kişilere hitap ederken «Sie» kişi adılı kullanıyoruz. «Sie» kişi adılı üçüncü tekil ve çoğul kişiyi belirtme özelliğine sahip; fakat diğer üçüncü tekil kişiyi belirten («er», «sie», «es») kişi adıları gibi «cins» göstermiyor. Reklam metninde «Sie» kişi adılı ile onu yineleyen «Ihr» iyelik adılı nezaket bildirme işlevinin dışında bir görev üstleniyor. Metindeki bu sözcüklerle geniş bir alımlayıcı kitlesine çağrıda bulunuluyor. Metnin başlığındaki «Sie - Matic» söz-

REKLAM METNİ (ÇAĞRI İŞLEVİ OLAN METİN)

(Şema 2)

cüğünün içinde de «Sie» kişi adılı yer alıyor. «Sie - Matic» sözcüğü reklamı yapılan firmanın adı. Bu adın reklam metninin başlığını oluşturmasının nedeni Sie - Matic sözcüğünün gündelik dildeki sıradan sözcüklerden biri olmaması ve okuyucuda merak uyandıracak bir nitelik sergilemesi. Metnin başlığındaki «Sie» sözcüğü gündelik dildeki anlamını yitiriyor, yan anlam kazanarak hazır mutfak almak isteyen kişilere seslenme işlevini yükleniyor. Metindeki «Sie» kişi adılı ve onu yineleyen «Ihr» iyelik adılı, metni alımlayanlara seslenme işlevini gerçekleştirmekte, onları hazır mutfak almaya yönlentmektedir. O nedenle bu sözcükler ile metnin başlığındaki «Sie» arasında bağlantı var.

Çağrı işlevi taşıyan metinlerin amacı, haber metnindeki gibi yalnızca okuyucuyu bilgilendirmek değil, metni alımlayanların düşünce ve davranışlarını etkilemektir. Reklam metinleri de okuyucuyu psikolojik olarak etkilemeyi hedefler. Örneğin elimizdeki metinde, hazır mutfağın («Einbauküche») uzun vadeli bir yatırım olacağı, ancak böyle bir mutfağın iyi bir uzman tarafından yapılabileceği, uzmanın özellikleri, sağlayacağı yararlar uzun uzadıya anlatılarak okuyucuda karlı bir yatırımın, iyi bir uzman aracılığıyla gerçekleştirilebileceği düşüncesi uyandırılmak istenmektedir. Aslında Sie - Matic firması sözü edilen uzman, kendi firmasının uzmanı olduğu ve firmanın ürünlerinin satılmasını, yerleştirilmesini sağladığı için dolaylı yoldan kendi reklamını yapıyor. Sie - Matic firması doğrudan kendini öven, satış isteğini dile getiren bir reklam oluşturmamış. Çünkü zaten okuyucu, reklam metnlerinin satış yapma amacıyla üretildiklerini bilir. Bu nedenle reklam metinlerinde dolaylı ve etkileyici anlatımlar kullanılır.

Reklam ve haber metnindeki tümce yapılarını birbirleriyle karşılaştırdığımızda haber metninin kısa bildirme tümcelerinden oluştuğunu, reklam metninde ise çok sayıda niteleme sıfatı ve niteleme yan tümcesinin yer aldığını görüyoruz. Buna örnek olarak şu tümceleri verebiliriz : 1. tümce : Eine Einbauküche, die Ihnen Freude macht, beginnt mit dem richtigen Ansprechpartner. 4. tümce : Dazu benötigen Sie die Unterstützung eines kompetenten Fachmanns, der in der Lage ist, die Dinge von Ihrer Seite auszusehen. 5. tümce : Ihr SieMatic Küchenspezialist steht persönlich dafür ein, dass in Ihrer neuen Küche entspricht.

9. tümce : und fordern Sie den *neuen Sie-Matic* - Report an. Reklamı yapılan firmanın ürünlerine ve uzmanına yönelik açıklamalar getiren niteleme sıfatları ile niteleyen tümcelerinin görevi metni alımlayanları etkilemektir. Tümce yapılarını incelemeyi sürdürürsek, haber metninde emir tümcesi kullanılmadığını, reklam metninde biçimsel açıdan emir tümcesi olup işlevsel açıdan alımlayıcıya seslenme, tavsiyede bulunma amacını taşıyan tümcelerden (Örn: Schreiben Sie und fordern Sie) yararlanıldığını belirleyebiliriz. Bu tür yapılar metnin çağrı işleviyle ilişkili olarak alımlayıcıyı etkilemek için seçiliyor. Her iki metindeki zamanları ele aldığımızda şu sonuca varıyoruz. Haber metninde geçmişte olan bir olay anlatıldığı ve nesnel olamaya çalışıldığı için geçmiş zaman, reklam metninde alımlayıcıya çağrıda bulunduğu için şimdiki zaman kullanılıyor.

Değişik metin türleri farklı işlevler üstlenir. Metnin kurgulanışı, konusal gelişimi ait olduğu türe ve bu türün taşıdığı işleve göre düzenlenmektedir. Yukarıdaki örneklerde metnin türü, işlevi, konusu ve kurgusu arasındaki bağ gösterilmeye çalışılmıştır. Metindilbilimin verilerinden yararlanarak yapılan bu tür çalışmalar, Alman Dili ve Edebiyatı Öğrenimi çerçevesinde değişik metin türlerinin çözümlemesinde kullanılabilir. Metinlerin türlerine ve işlevlerine göre farklı biçimlerde kurgulandıkları, yinelemeler aracılığıyla açıklanabilir. Yinelemeler, metni oluşturan ana öğeleri çıkarmaya, metnin konusunu belirlemeye yardım ettikleri için öğrencilerin metne yönelik yineleme zinciri oluşturmaları, metni anlamlarını da kolaylaştıracaktır. Metnin türü, işlevi, kurgusu ve konusu arasındaki bağı gözlemleyen öğrenciler, gerek metni alımlarken, gerekse metin oluştururken güçlük çekmeyeceklerdir. Metindilbilime dayalı metin çözümlemeleri, değişik derslerin içinde yer alan okuma - anlama aşamasında ve metin üretmeye yönelik yazılı anlatım derslerinde yararlı olacaktır.

